

EBÛ HANÎFE’NİN DİNÎ VE SİYÂSÎ DURUŞU

Prof. Dr. İsa DOĞAN*

Başlangıçlar her zaman orijinal ve önemlidir. Hangi konuda olursa olsun başlangıçta yapılan bir hata ne kadar erken düzeltilirse, gelecekteki etkisi de o kadar az olmaktadır. Peygamberimizden sonra başlayan siyasi mücadele daha sonra günümüze kadar bütün İslâm memleketlerinde devam etmiştir. Siyasi mücadele ve kavganın günümüze kadar devam etmiş olması daha başlangıçta siyasi konuda yanlış yapıldığının en açık delilidir.

Hız. Peygamberimizin vefatından hemen sonra yerine kimin geçeceği konusunda Sakife toplantısında yapılan tartışmada bazıları hilafeti faziletle, fazileti de Hız. Peygambere yakınlıkla temellendirmek istediler. Fazilet gibi sübjektif kriter genelde ölçü olamayacağı gibi Hız. Peygamber’e yakınlık hususunda nesnel bir kesinlik de yoktur. Bu bakımdan toplantıda bir uzlaşmaya varılmadan alelacele Hız. Ebu Bekir’e biat edilmiştir. Aslında Hız. Peygamber’e biatla Hız. Ebu Bekir’e biat aynı şey değildir. Çünkü Sakife toplantısında birden fazla kişinin halife olması mümkünken, Hız. Peygamber’in alternatifi yoktur. Bu bakımdan Hız. Peygamber’e biat edenler doğru, etmeyenler yanlış olarak kabul edilirken Hız. Ebu Bekir’e biat edenlerin doğru, etmeyenlerin ise yanlış üzere olduğunun bir ölçüsü yoktu. Hız. Ebu Bekir seçilmek için Hız. Peygambere yakınlığı dile getirmesine rağmen Hız. Peygamber’e kimin daha yakın olduğu kesinlik arz etmiyordu. Nitekim kısa bir müddet Hız. Ebu Bekir’e biat etmekte tereddüt eden Hız. Ali, Hız. Peygamber’e kendisinin daha yakın olduğunu ve hilafetin kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir.¹ Hız. Peygamber yerine kimseyi bırakmamış ve Hız. Ebu Bekir halife seçildiği zaman, “Ben Peygamber’in halifesiyim”² demiştir.

İlk halife seçiminde toplumun genelinin onayının alınamaması ve bu işin baskı ya da oldu bitti ile halledilmiş olması, aslında başlangıçta nesnel kriterlere dayalı bir siyaset sisteminin oluşturulmasını ge-

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ İbn Kuteybe, **el-İmâme ve’s-Siyâse**, Beyrut, 1967, 1/18.

² İbn Hanbel, **el- Müsned**,1/10-11

rekli kılıyordu. Kitleler ve kabileler arası uzlaşısı ancak böyle bir sistemle mümkün olabilirdi.

Sakife toplantısında bulunanların, muhtemelen kişisel ya da toplumsal kaygılarından ötürü başlangıçta hilafet meselesi yeteri kadar tartışılmamıştır. Bu toplantıda Ensar ile Muhacirler arasında ihtilaf çıkınca Hubâb b. el-Münzir adındaki bir sahâbî, “Sizden bir emir ve bizden bir emir” teklifini getirdiği zaman, o toplantıda ya da daha geniş katılımlı bir toplantıda başka tekliflere de izin verilip bu şekilde nesnel kriterler ortaya çıkabilirdi. Aslında problem, Ensâr-Muhâcîr meselesi olmaktan çok kabile meselesi olduğu için genel bir toplumsal onayı ortaya çıkaracak bir tartışma zemini yok denecek kadar azdı. Nitekim daha sonra hilâfet Muhacirlerden olan iki kabilenin / Hâşimî-Emevî meselesi haline gelmiştir. Kişisel değil kamu yararı gözetildiği takdirde, Hubâb b. el-Münzir’in dar çerçevede tutulan uzlaşısı teklifi genişletilip kısa sürede basit bir siyasi sistem oluşturulabilirdi. Örneğin, Ensar-Muhacir endeksli kabileler, toplantıdaki itibar sırasına göre belirli sürerlerle, sırayla ve bütün kabile temsilcilerinin yer aldığı bir yönetim kadrosuyla bu işi üstlenmeleri kolaylıkla karara bağlanır ve bu sistem münavebeli bir şekilde asgarî problemlerle ebediyen akıp giderdi. En azından Emevi- Haşimi rekabetinin farkında olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer böyle bir sistem oluşturabilir ve her kabile hilafetteki sırasını bilebilirdi. Daha sonra ortaya çıkan hilafet merkezli dinî ve fikrî temelde kabile hareketleri ortaya çıkmaz ve “Nasılsanız öyle idare edirsiniz”³ hadisi de yaşama şansı bulmuş olurdu. Cemel ve Siffin savaşlarından sonra ise böyle bir uzlaşısı fırsatı mümkün olmamıştır.

Peygamberimizden sonra İslam toplumunda genel karakterli meşru bir siyaset sistemi oluşturulmadığı için sürekli siyasi kaos yaşanmıştır. Bu karışıklık, toplumun bütün alanlarını etkilemiş, siyasetle ilgisi olan da olmayan da bu kaostan nasibini almıştır. Siffin savaşından sonra Müslüman Arap toplumu pek çok siyasi gruplara ayrılırken, hilafet hiç kimsenin dini hakkı olmadığı halde insanlar, bu siyasi gruplardan her biri hakkında hissî ve kabilevî sebeplerle lehte ya da aleyhte fetvalar vermişlerdir. Çünkü başlangıçta veya daha sonra Hz. Peygamber’in hadisi gereği “müminlerin şartlarına bağlı kalacağı”⁴ bir siyasi sistem kurulamamış ve bu bu siyasî belirsizliğin doğurduğu toplumsal buhranı hayatı boyunca yaşayanlardan birisi de Ebû Hanîfe olmuştur.

Kufe fakîhi Ebû Hanife en-Numan b. Sabit b. Zûta b. Mâh, Bekir b. Vail kabilesinden Teymullah b. Sa’lebe’nin mevlasıdır. Emevi halifelerinden Abdulmelik b. Mervan (ölm. 86/705) zamanında H. 80/ M.

³ Muhammed el Acluni, **Keşfu’l-Hafa ve Muzili’l-İlbas**, Beyrut, 2/126.

⁴ Ebu Davut, **Akdiyye**, s. 12

699 senesinde doğan Ebu Hanife'nin ilmi çalışmalarının yanı sıra ipekçilik yaptığı ve H. 150/ M. 774 senesinde Abbasi Halifesi Ebu Cafer el Mansur (Ö. 158/ 774)'un kendisine yaptığı işkenceden sonra öldüğü rivayet edilmektedir. Bir görüşe göre Numan b. Sabit'in kölelikle ilgisinin bulunmadığı, Faris Araplar tarafından istila edildiği zaman, dedesinin Faris'ten Arap topraklarına hicret ettiği bildirilmektedir. Buna binaen Ebu Hanife'nin babası Sabit'in ne Arap ne de Babilli olduğu, bilakis İslam üzere doğduğu kabul edilmiştir.⁵

Ebu Hanife'nin kişiliği ve ahlakı hakkında da çok şeyler söylenmiştir. Aleyhinde çok konuşulduğu halde, hiç kimse hakkında iyilikten başka bir şey söylemediği rivayet edilmektedir. İshak b. Ebî İsrail'in anlattığına göre, bazıları İbn Uyeyne'nin yanında Ebu Hanife'nin kursurlarından bahsederken, Süfyanu's-Sevrî "Sus, Ebû Hanîfe insanların en fazla namaz kılanı, emanete en fazla riayet edeni ve insanlara en fazla iyilik edenidir" demiştir.

İbadetlerine çok düşkün olan Ebu Hanife, güzel bir ahlaka ve büyük bir vakara sahipti. Ahmed b. Mansur er-Ramâdi'den rivayet edildiğine göre, adamın biri Ebu Hanife'ye bir soru sorup fetva istedi, Ebu Hanife de fetvasını verdi. Sonra aynı adam Hasan el- Basrî'nin şöyle şöyle dediğini naklettiğinde, Ebu Hanife Hasan'ın hata ettiğini söyledi. Az sonra yüzü örtülü bir adam geldi ve Ebu Hanife'ye hakaret ederek, "Ey..... nin oğlu, Hasan'ın hata ettiğini söylüyorsun, halbuki insanlar ona değer vermiştir" deyince, Ebu Hanife hiç tavrını bozmadan, "Hasan hata etti. İbn Mesud doğruyu söyledi diyorum" dedi. Bunun gibi, Ebû Hanîfe'nin ahlâkının güzelliğini ve vakarının büyüklüğünü gösteren pek çok örnek vardır. Nitekim yine birisi Ebû Hanife'ye küfredip zındık dediği zaman, o "Allah seni bağışlasın; O senin dediğin gibi olmadığımı biliyor" demiştir.

Ebu Hanife'nin yetiştigi devirde ilimle uğraşanların çoğu Arap olmayan unsurlardı. Araplar daha çok siyasetle meşgul olup birbirleriyle mücadele ederken bazı Mevalî kültür ve ilim sahibi olup, eski kültürlere mensup olmasının vermiş olduğu bir anlayışla ilmin ehemmiyetini çok daha iyi biliyordu. İlme sarılma aşkı onların tabiatına daha uygundu. Bu bakımdan daha başlangıçta hiçbir mülkiyete sahip olmayan ve Ashab-ı kiramin yanından ayrılmayan Mevalî'nin devrin ilim adamları haline geliş tabii ve beklenen bir şeydi .

Ebu Hanife'nin yaşadığı devirde hatırı sayılır büyük bir kitle ve toplum haline gelen Mevâlî, özellikle Emeviler zamanında siyasi ve dini alanda ikinci sınıf insan ve toplum muamelesi görmüştür.⁶ Emeviler

⁵ Ebu Hanife'nin nesebi hakkında fazla bilgi için bkz., Dr. İsa Doğan, **Mürchie ve Ebu Hanife**, s. 72 vd.

⁶ Dr. İsa Doğan, age., s. 75

zamanında Arap olmayan unsurlar yönetimin olumsuz siyasetinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Siyâsî taassupla ilim birbirinden çok uzak şeyler olduğu halde, bilimin tarafsız ve bağımsız kuralları içinde büyüyen Ebû Hanîfe, Emevîlerin olumsuz ve hukuk dışı siyasetinden etkilenmiş olup, Müslüman Arap toplumunun siyasi mücadelesinde, tereddütsüz bir şekilde Ali evladı tarafında, yani daha doğrusu Ehl-i Beyt'in yanında yer almıştır. Öyleyse Ebu Hanife'nin Ehl-i Beyt'in yanında yer almasında onların Peygamberimizin akrabalarından olmalarından öte çok daha gerçekçi sebepler vardı. Daha önce de ifade edildiği gibi, her şeyden önce Ebu Hanife Mevalî'den idi. Müslüman Arap toplumunda Arap-Mevalî farklılığı ve iki tarafın siyasi mücadelesi Ebû Hanîfe'den önce başlamış, onun çocukluk ve gençlik yılları böyle bir ortamda geçmiştir. Ebu Hanife'nin, Mevalî'yi ikinci sınıf vatandaş ve yarı mümin gören Müslüman Arapları ve onların Arapçı halifelerini desteklemesi psikolojik ve sosyolojik olarak mümkün değildi. Müslüman Araplar karşısında Mevalî o kadar ezilmişti ki, Ebu Hanife, bırakın kendisini Araplara denk görmeyi siyaset hakkında konuşma hakkını dahi kendisinde görmüyordu. Arapçılığın sembol halifesi Hişam b. Abdilmelik, anası Çinli bir cariye olduğu için Mevaliden sayılan ve Ali evladından Zeyd b. Ali'ye, "Sen Çinli bir cariyenin oğlu olduğun halde, nasıl hilafet iddiasında bulunuyorsun?"7 demiştir. Ebu Hanife'nin ilk defa açık bir şekilde Ali evladından Zeyd b. Ali'yi her yönüyle desteklemesi, sadece Zeyd'in Hz. Peygamber'in torunu olduğu için değil, özellikle Zeyd'in yarı Mevalî oluşundan kaynaklanıyordu. Zeyd. b. Ali'den sonra Ali evladı ile Mevaliyi tam bir siyasi bütünlük içerisinde görüyoruz. Çünkü Mevalî, her zaman Ali evladını İslâm toplumunda kendi sosyal ve dinî konumları için bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.

Ebû Hanîfe'nin dinî görüşleriyle siyasi görüşlerini tamamen birbirinden ayırmak mümkün değildir. Onun siyasi görüşlerini dinin uygulanması anlamındaki fikhî konularda değil; adalet, eşitlik, insan hakları ve özgürlük gibi dinî açıdan çok daha önemli konularda aramak lazımdır. Ebu Hanife'nin dinin furûatından olan basit hukuk hatalarına veya hukuk yanlışlarına karşı tavrıyla toplumda adalet, eşitlik, özgürlük mücadelesi alanındaki siyasi görüşlerini önemi itibarıyla birbirinden ayırmak gerekir. Onun Zeyd b. Ali ve diğer Ali evladının yanında savaşa ve silahlı mücadeleye fetva vermesi, Haricilerde olduğu gibi, dinin furûatıyla ilgili bazı hususların yanlış uygulandığı düşüncesiyle değil, Orta Asya'da dinin esasını teşkil eden ve Mevalî'nin yaptığı tipik adil, eşit ve özgür yaşama hakkını elde etme mücadelesidir.

Ebû'l-Abbas Saffâh halife olduğu zaman ona biat etmek için Medine'den Kufe'ye giden Ebu Hanife şu açıklamayı yapmıştır:

7 Taberi, **Tarih'ul-Umem ve'l-Mulûk**, Kahire, 1939, 5/ 494.

“Hakkı Hz. Peygamber’in soyuna teslim eden, zalimlerin zulmünü bizden kaldıran hakikati söylememiz için dilimizi hürriyete erdiren Allah’a hamd olsun. Ey Halife! Allah’ın emri üzere biz sana biat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah bu makamı Hz. Peygamber’in soyundan geri almasın.”⁸

Bu ifadeler Ebu Hanife'nin dini ilkeleri de içeren siyasi sözleridir. Çünkü her şeyden önce dinde Peygamberimizin soyuna böyle bir imtiyaz tanınmış değildir. Ebu Hanife'nin bu ifadeleriyle dinen bir hak olarak, hilafetin Ali evladının hakkı olduğuna inandığını kabul etmek mümkün değildir. Kendisinin de bir Arap olmaması veya en azından Arapların ifadesiyle Mevaliden olması sebebiyle daha çok Mevalinin etnik, dini, sosyal ve siyasal sorunları yüzünden siyaseten Ali evladının yanında yer almıştır. Emevi takibatı yüzünden Orta Asya illerinde Mevaliye sığınan Ali evladı için Mevali ne kadar önemli ise dinsel, siyasal ve sosyal hakları elde etme konusunda Mevali için Ali evladı da o kadar önemlidir. Ebu Hanife-Zeyd b. Ali ilişkisinden önce Müslüman Arap toplumunda “Zuafa” (zayıflar) olarak kabul edilen Mevali unsur, Hasan, Hüseyin ve İbnu'l-Hanefiyye gibi Ali evladı etrafında toplanmıştı. Zeyd b. Ali'den önce de Hasan, Hüseyin ve İbnu'l-Hanefiyye gibi Ali evladından olan kişilerin, hilafet istediği ve bunun için her siyasî oluşumu değerlendirmeye açık oldukları kuşkusuzdur. Nitekim Ebû Hanife'den önce Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi (ölm. 67/687) ilk önce Ali evladından Hüseyin adına, daha sonra da İbnu'l-Hanefiyye adına aşağıdaki maddeler üzerine biat almıştır:

- 1-Allah'ın kitabına, Hz. Peygamber'in sünnetine sarılmak,
- 2-Ehl-i Beyt'in kanını talep etmek,
- 3- Haramları helalleştirenlerle savaşmak,
- 4-Zayıflar (Zuafa=Mevali)ı korumak; savaşta ve barışta onlarla birlikte olmak.⁹

Biat şartlarını ihtiva eden ilk üç madde isyanı kişiselleştirmek, isyanı zahiren Ali evladının şahsi davaları olmaktan çıkarmak ve biatı daha meşru hale getirmek için zikredilen sübjektif şeylerdir. Dördüncü maddede zikredilen “Savaşta ve barışta birlikte olmak” demek, Ali evladı vasıtasıyla aynı zamanda Mevalinin iktidara gelmesi anlamını taşıyordu. Öyleyse daha sonra Ebu Hanife'nin de dahil olduğu Mevalinin siyaset görüşü asla değişmeyecekti. Zuafadan biri olarak Ebû Hanife'nin Emevî-Abbasi yönetimini asla onaylamadığı ve resmi görev kabul etmediği için fetvalarının zaman zaman devlet tarafından siyasi

⁸ M.Ebu Zehra, **İslâmda Fıkhi Mezhepler Tarihi**, İst. S. 232.

⁹ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Mısır, 8/ 267-8

siyasi olarak algılanmış olması da mümkündür. Mevali-Ali evladı arasındaki dinî ve özellikle sosyal ilişkilerde karşılıklı menfaatler söz konusudur. Ebû Hanife'nin fetva verdiği siyasi isyanlarda çok fazla can kaybının oluşu ve bir başarı da elde edilemeyişi sonucunda, Ebu Hanife'nin hayatının sonlarına doğru hilafetin meşveret ve icma ile sabit olabileceğini söylediği görülmektedir.¹⁰ Öyleyse, Ebû Hanife için, önemli olan Ali evladının halifeliği değil, İslam toplumunda Arap olmayan unsurların Araplarla eşit hale gelmesi, aynı zamanda dinin ve sosyal yaşantının temelini teşkil eden adalet, eşitlik, özgürlük ve diğer insan hakları bazında Arapların sahip olduğu bütün hakların elde edilmesidir.

Aslında Ebu Hanife'nin hayatında sivil itaatsizlik tavrını birbirinden ince bir çizgiyle ayrılan iki alanda gözlemlemek mümkündür: Birincisi, onun doğrudan doğruya dinin içinde yer alan hususlarda sergilediği emr bil-maruf ve nehy ani'l-münker ve bu çerçevedeki fikhî görüşleri, diğeri de dinin esasını teşkil eden ve insan merkezli siyasal ve sosyal haklar alanındaki hukukî görüşleridir. Ebu Hanife resmi ya da sivil vatandaş ayrımı yapmadan dinî alanda emr bil-maruf ve nehy ani'l-münker yapmıştır. Doğruya doğru eğriye eğri diyerek dinî hususlarda asla çekimsizlik göstermemiştir. Ebû Hanife'nin emr bil-maruf ve nehy ani'l-münkerini, devletin ya da devlet görevlilerinin yanlış uygulamalarına karşı yapıldığında, bugünkü anlamıyla, siyasi bir duruş ya da davranış olarak değerlendirmek doğru değildir. Mevcut siyasi iktidarın kamusal alanda yapmış olduğu yanlış icraat ve eylemleri tenkit eden, yanlışlığını ortaya koyan ve doğrusunu teklif eden Ebu Hanife günümüzdeki anlamıyla siyaset değil, dinin uygulanmasıyla ilgili emr bil-maruf ve nehy ani'l-münker yapmıştır. İktidarda kim olursa olsun her bilim adamının ve her bilen kişinin yapması gereken şey budur. Bir bilim adamı için, emr bil-maruf ve nehy ani'l-münker'in bir kişiye yapılması ile devlete yapılması arasında fark yoktur. Ebû Hanife de böyle bir fark gözetmemiştir.

Ebu Hanife'nin kamusal alanda vermiş olduğu fetvaları ve Evzai ile İbn Ebî Leyla gibi devletin resmî görevlilerinin verdiği fetvalara karşı verdiği fetvaları, halka daha doğru gelen ve toplumun daha fazla benimsediği fikhî görüşlerdir. Halife Ebu Cafer el-Mansur, yönetimine müdahale etmemek kaydıyla dinin uygulanması ile ilgili görüşlerinden ötürü Ebu Hanife'ye hatırı sayılır bir baskı yapmamıştır. Hatta kendisine isyan eden Musul halkının cezalandırılmaması hususunda fetva veren Ebu Hanife'nin görüşünü istemeyerek de olsa kabul etmiştir. Daha da önemlisi, toplum huzurunu daha iyi sağlamak için halife tarafından Ebu Hanife'ye kadılık teklif edilmiştir. Eğer Ebu Hanife

¹⁰ Saymeri, age.,59-60; el-Kardevî, Menakıbu Ebî Hanife, Beyrut, 1981, s. 296

fetvalarında siyasi davransaydı veya Ebû Ca'fer el-Mansûr dinî fetvalarla siyâsî görüşleri birbirinden ayırmasaydı, ona kadılık teklif etmeyeceği gibi dinle siyaset birbirine karışır ve din tamamen siyasetin malzemesi haline gelirdi. Bu noktada Ebû Hanîfe fetvalarında bilimsel saygınlığına asla gölge düşürmemiştir. Bilim adamları ve Muhaddislerin geneli tarafından şüphe ile karşılanan "İmamlar Kureyş'tendir. Bu onların sizin üzerinizde sizin de onların üzerindeki bir hakır"¹¹ şeklindeki hadisin Ebû Hanîfe tarafından delil olarak kabul edilmesi de kendisi Mevâliden olduğu halde, onun siyâsî konularda ne kadar bilimsel düşündüğünün bir göstergesi olduğu gibi, burada her zaman seçkin bir sınıfın yöneticiliğini savunduğu da anlaşılmaktadır.

Yönetimle siyaseten uzlaşmayan bazı bilim adamlarının dinî ve bilimsel görüş beyan etmeleri kısıtlanmış ve zaman zaman sürgüne gönderilmişlerdir. Ebu Hanife de, Emeviler ve Abbasiler döneminde böylesi huzursuzluklar yaşamış olsa da o, Emevî ve Abbâsî yönetimine karşı bilimsel saygınlığını her zaman hissettirmiştir. Nitekim Kûfe kadısı İbn Ebi Leyla'nın verdiği bazı fetvaları tenkit etmiş ve bu yüzden İbn Ebi Leyla'nın şikayeti üzerine çok kısa bir müddet fetva ve görüş beyan etmesi yasaklansa da, bir şekilde yönetim onun fetvalarından ve görüşlerinden faydalanma yoluna gitmiştir.¹²

Ebu Hanife, hayatı boyunca eşitlik, adalet ve özgürlük mücadelesi vermiş bir kişidir. Onun insan hürriyetine ve onuruna çok önem verdiğinin örneklerini siyasal ve kültürel yaşantısında görmek mümkündür. Onun bilimsel sisteminde kamu yararına, kişi hak ve hürriyetine dinî içerik kazandırdığı ve önem verdiği açıkça görülür. Örneğin, bülûğa ermiş bir kişinin velisiz evlenebileceği, kendiliğinden boşanma kararı alabileceği; sefih'in ve borçlunun ehliyetinin kısıtlanamayacağı; zimmîlerin birbirlerine şahitlik yapabileceği; atıyla savaşa katılana ganimetten iki pay verileceği gibi bilimsel görüşleriyle kişilerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak istemiştir.¹³

Ebu Hanife için hayatın dinî ve siyâsî tarafı farklı iki şey gibi görünse de, siyasetin adalet, özgürlük ve insan hakları temelinde dinin esas ilkeleriyle örtüştüğü açıktır. Ebû Hanîfe'nin yaşadığı çağda kamusal alanla ilgili verilen fetvalarda günümüzdeki anlamıyla, yani hilâfetin bazı kişilerin hakkı olduğu şeklindeki iddialara dayanan siyasetten etkilenen din bilgileri olmuştur. Bu anlamda Ebû Hanîfe'nin dinî gö-

¹¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 3/129.

¹² Ahmet Yaman, "Siyaset Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebu Hanife Dönemi", **İslâmî Araştırmalar Ebu Hanife Özel Sayısı**, 15/ 1-2 Ankara 2002, s. 279.

¹³ Dr İsa Doğan, **Mürcie ve Ebu Hanife**, Samsun 1992, s. 104; Abdullah Kahraman, Ebû Hanîfe'nin içtihatlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek- Sefih'in Hacir Edilememesi-", **İslâmî Araştırmalar Ebu Hanife Özel Sayısı**, 15/ 1-2 Ankara 2002, s. 247.

rüşleriyle siyâsî görüşleri arasında ilgi kurmak doğru değildir. Kaldı ki, Ebû Hanîfe'ye atfedilen bilimsel eserlerin hiçbirinde hilâfetin ya da imâmetin filan kişilere ait olduğu şeklindeki siyâsî görüşleriyle ilgili hiçbir bilgi yoktur.

Ebû Cafer el-Mansur'un Ebu Hanife'ye kadılık teklifinde siyasi bir maksadı olmayabileceği gibi, zayıf ihtimal de olsa bu şekilde Arap olmayan unsurları teskin edebileceğini de düşünmesi mümkündür. Ancak Ebu Hanife'nin hilafet makamının, hatta bilim adamlarının ısrarına rağmen kadılık görevini kabul etmemesini tamamen siyasi ve politik bir davranış olarak kabul etmemiz gerekir. Çünkü Abbasi ve Emevilerin olumsuz Mevali politikasını bilerek ve kendisinin de en azından bunun sosyo-politik ve psikolojik sıkıntılarını çeken birisi olarak hilafet makamında görev alması, hilafetin siyasi politikasını ve özelde onların Mevali politikasını benimsemesi ya da en azından onaylaması anlamına gelirdi. Ancak hilafetin görev tekliflerini neden geri çevirdiğinin gerçek sebeplerini tam olarak yüksek sesle ortaya koymadığını da söylemek mümkündür.

Aynı şekilde Ebu Hanife'nin Ali evladının isyanlarına fetva vermesi de dinî bir davranış idi. Çünkü Ebû Hanife, Ali evladının isyanlarına destek verirken, birinci derecede onların, yani Zeyd b. Ali ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin halife olması değildi. Bilakis mensubu bulunduğu Mevalinin haklarını almaları ve onların toplumda Araplarla eşit statüye kavuşmaları idi. Ebû Hanife, bu durumun ancak Ali evladının yönetime gelmesiyle mümkün olabileceğine inanıyordu. Nitekim Ali evladı adına kendisine biat edilmiş bulunan Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'a biat ederken aynı aileden Ebû Ca'fer el-Mansûr'a biat etmemiştir. Ona "Sen ve ekibin tevfiikten çıkmış, halka böbürlenerek zulmeden kimselersiniz"¹⁴ demiştir. Ebu Hanife'nin Ali evladı ile ilişkisini anlamak için başından beri Emevilerle Arap olmayan unsurların siyasi ve sosyal ilişkilerini iyi tahlil etmek lazımdır. Adam öldürmek, mürted olmak ve zina etmiş olmanın dışında hiç kimsenin kanını helal görmeyen¹⁵ Ebu Hanife'nin, Zeyd b. Ali, Muhammed b. Abdillâh en-Nefsü'z-Zekiyye ve İbrahim b. Abdillâh'ın isyanlarına fetva verip teşvik etmiş ise, demek ki yönetim tarihî kaynaklarda kaydedildiği gibi, birtakım bilim adamlarının haksız yere öldürmüş, Arap olmayan unsurların haklarını gasbetmiş ve onların can, mal ve diğer kişilik haklarına tecavüz etmiştir. Öyleyse Ebû Hanife'nin Ali evladını isyanlarına fetva vermesini onun dinî ve fikhî bir görüşü olarak kabul etmek gerekir.

¹⁴ Ahmet Yaman, Siyaset Hukuk İlişkisi Bağlamında Ebû Hanife Dönemi, **İslâmi Araştırmalar Ebu Hanife Özel Sayısı**, 15/ 1-2 Ankara 2002, s. 275.

¹⁵ Ebu Zehra, **İslâm'da Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Hisar Yayınevi, İst. s. 234

Ebu Hanife'nin huruçla ilgili fetvaları, İslâm toplumunda dinin muhtelif alanlarda uygulanmasıyla ilgili diğer fetvalarıyla aynı derecede itibar görmemiştir. Onun huruç fetvalarının zaman zaman toplumda tepkiyle karşılanması toplumun benimsediği din anlayışından kaynaklanmaktadır. Çünkü İslâm toplumunda Hz. Osman'dan itibaren başlayan siyâsî olaylar ve bu olayların İslâm toplumundaki dramatik sonuçları, halkı cebri din anlayışına yönelttiği gibi, siyasetin din ve bilimin kuralları dışında kendine has kuralları olduğunu kabule zorlamıştır. Halife Osman dönemi ve daha sonra ortaya çıkan siyâsî olaylardan sonra oluşan toplum psikolojisi günümüzdeki Ehl-i Sünnet din anlayışının çekirdeğini oluşturan uzlaşmacı Mürcîî anlayışın benimsenmesine yol açmıştır. Bu yüzden, İslâm tarihinin ilk dönemlerinde özellikle Muhaddislerin ve hadisçi kökene sahip fıkıhçıların etkin olduğu din anlayışında siyâsî tepki yerine siyâsî uzlaşma tercih edilmiştir. Başta Muhaddisler olmak üzere Emevî ve Abbâsî dönemlerinde çoğunluk bilim adamları bilimi ve dini dışlayan ve özellikle dünyevî menfaat teminine yarayan siyasetin kendine has kurallarına boyun eğmişlerdir.

Siyâsî uzlaşma kültürü, bilim adamlarının ve fıkıhçıların bilimsel sistemlerine de yansımış olup, Ebû Hanîfe dışında bütün fakihler halife isyanı sıkı şartlar bağlamışlar ya da tamamen haram saymışlardır. İlk dönemlerde bazı Muhaddisler ve hukukçularca Ehl-i Sünnet'in din ve siyaset anlayışının temelini oluşturan birtakım hadislerin öne çıkarıldığını görüyoruz. Nitekim Evzâî, "Zalimlerle savaşmayı öne sürünceye kadar Ebû Hanîfe'nin her içtihadına katlandık"¹⁶ derken siyasete müdahale eden bilimsel anlayıştan rahatsız olduğunu düşündürmektedir. Ebû Hanîfe döneminde dini yönetimle uzlaştırma çabalarının en çarpıcı örneklerinden birisi de şudur: Anlatıldığına göre, bir gün Ebû İshak el-Fezarî isminde birisi Hz. Hasan'ın çocuklarından İbrahim b. Abdillâh'ın isyanı esnasında kardeşinin ölmesi üzerine Ebû Hanîfe'ye gelmiş ve ona "Kardeşim sana gelmiş, senden fetva istemiş, öyle dediler" deyince, Ebû Hanîfe de, "Evet, bana geldi; benden fetva istedi, ben de fetva verdim" dedi. el-Fezarî, "Ne fetvası verdin?" diye tekrar sorunca, Ebû Hanîfe, "Huruç fetvası verdim" dedi. Bunun üzerine el-Fezarî, hakaret etmeye başladı ve "Allah belanı versin" diyerek Hz. Peygamber'in hurûcu reddettiğine dair hadisi haber verdi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, o hadisin uydurma olduğunu ve kendi görüşüyle fetva verdiğini söyledi.¹⁷

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, siyaset, hukuk, din ve bilim ilişkisi bağlamında İslâm toplumunda Emevîler tarafından icra edilen siyasetin din ve bilimin dışında kendine has kurallarının olduğunu,

¹⁶ Ahmet Yaman, a.g.m., 15/ 1-2 Ankara 2002, s. 278.

¹⁷ Dr. İsa Doğan, Mürcie ve Ebû Hanîfe, s. 104.

Muhaddis ve hukukçular tarafından oluşturulan Sünnî din anlayışının böyle bir siyasî anlayışa boyun eğerek günümüze kadar geldiğini kabul etmek mümkündür. Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden anladığımız kadarıyla, onun din ve bilimin kuralları dışında oluşup gelişen pragmatik temelde kendine has sosyal ve psikolojik kuralları olan siyaset şeklini benimsemediğini söylemek mümkündür.

Günümüzdeki anlamı itibariyle, halkın tepkisel tavırları temelinde muhtelif sivil toplum örgütlerinin aracılığıyla belirlenen hukuksal ilkelere bütününden ibaret olan demokrasinin bir uzlaşma kültüründen ziyade toplumsal tepki, hareket ve tavırlarla yerleşip geliştiği düşünüldüğünde, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden siyaset-hukuk bağlamında daha demokratik sonuçlar çıkarmak mümkündür.

The Religious And Political Attitude Of Abû Hanîfa

ABSTRACT

The relapsing of the tribal manners after the Prophet's death prevented that political system supported with scientific criterions. This situation caused of the chaos to be lived in Islamic society.

Abû Hanîfa even was one of the men suffering annoyances of wrong politics. Racist Umayyad didn't act with fairness towards Mavali new rightly guided in social, economic, and religious subjects. This situation caused Abû Hanîfa to be directed towards defending the political and the legal rights of Mavali.

Abû Hanîfa who regards the rights of Mavali as equal with the basics of Islamic religion pronounced the fatwas supporting the combats of Ali's children towards the racist Umayyad and Abbasid.

Traditionists (Muhaddisûn) dominated in the religious understanding of Ahl al-Sunna coming nowadays. They preferred the reconciliation unsuitable with rules of the religion and science, but Abû Hanîfa didn't identify himself with the political understanding isolated from the religious and scientific rules of justice, equality, and freedom, besides he insisted on the Caliphes of Umayyad and Abbasid going beyond the human rights.